

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан факультету історії та міжнародних відносин

Віталій Віталій АНДРЕЙКО

« 30 » 06 2025 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Галузь знань: 01 Освіта /Педагогіка

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітня програма: Історія

Статус дисципліни: обов'язкова

Мова навчання: українська

Ужгород – 2025

Робоча програма навчальної дисципліни «Історія та культура середньовічної Європи» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань **01 Освіта / Педагогіка** спеціальності **014 Середня освіта** предметної спеціальності **014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)**, освітньої програми **Історія**.

Розробник: Ліхтей І.М. – доцент кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби, факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ».

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби

протокол № 11 від « 26 » червня 2025 року

завідувач кафедри доц. Ігор ЛІХТЕЙ

Схвалено науково-методичною комісією факультету історії та міжнародних відносин

протокол № 7 від « 27 » червня 2025 року

Голова науково-методичної комісії доц. Світлана МИШКО

© Ліхтей І.М., 2025

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2025

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма Навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 11	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 330	2	2
Кількість модулів – 4	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання:	3,4	3,4
аудиторних – 5.6	Лекції:	
	70	26
	Практичні (семінарські):	
самостійної роботи студента – 5.7	80	18
Вид підсумкового контролю: 2 іспити + диф. залік.	Індивідуальна робота:	
	30	30
Форма підсумкового контролю: усна	Самостійна робота:	
	150	256

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета курсу – сформувати у студентів комплексне уявлення про Середньовічну епоху, показати її специфіку і характерні риси, окреслити місце європейського Середньовіччя у всесвітньо-історичному процесі.

Основні завдання курсу полягають у тому, щоб зацентувати на особливостях формування Середньовічної європейської цивілізації, простежити основні етапи її розвитку, розглянути кардинальні зміни соціально-економічного та політичного характеру, поступ у сфері культури в європейських країнах доби Середньовіччя, ознайомити студентів із функціонуванням та еволюцією середньовічних суспільних інституцій, реконструювати картину світу середньовічної людини та її трансформацію.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

– **інтегральна компетентність** – Здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання, що передбачає застосування концептуальних методів освітніх наук, предметних знань, психології, теорії та методики навчання і характеризується комплексністю та невизначеністю умов організації освітнього процесу в закладах загальної середньої та фахової передвищої освіти.

– **загальні компетентності (ЗК):**

ЗК – 02 Знання й розуміння предметної області та професійної діяльності.

ЗК – 04 Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук, аналіз та обробку інформації з різних джерел, ефективно використовувати цифрові ресурси та технології в освітньому процесі.

ЗК – 08 Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та значення у розвитку суспільства, техніки і технологій.

– **фахові компетентності (ФК):**

ФК – 01 Здатність перенесення системи наукових знань у професійну діяльність та в площину навчального предмету.

ФК – 04 Здатність формувати і розвивати в учнів ключові та предметні компетентності засобами навчального предмету та інтегрованого навчання; формувати в них ціннісне ставлення, розвивати критичне мислення.

– **предметні компетентності (ПК):**

ПК – 05 Здатність розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот.

ПК – 06 Здатність здійснювати критичний аналіз джерел інформації та використовувати їх у професійній діяльності.

ПК – 09 Знання нових підходів до шкільної історичної та громадянської освіти в умовах багатокультурного суспільства та процесу євроінтеграції.

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «Історія та культура середньовічної Європи» є опанування таких навчальних дисциплін (НД) освітньої програми (ОП):

ОК 04. Історична географія та картографія

ОК 08. Основи наукової роботи історика та фахівця в галузі громадянської освіти

ОК 11. Давні цивілізації на території України

ОК 12. Історія та культура Античної цивілізації

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Історія», вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПР
Демонструє знання історичної науки та громадянської освіти, оперує базовими категоріями та поняттями предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) та імплементує здобуті знання у навчальну і практичну діяльність.	ПР-7
Генерує обґрунтовані думки в галузі професійних знань як для фахівців, так і для широкого загалу державною мовою.	ПР-8
Демонструє знання змісту фундаментальних і спеціальних галузей історичної науки, громадянської освіти, пояснює і характеризує історичні процеси і події у їх порівнянні та взаємозв'язку.	ПР-14
Працює з джерелами інформації, інтегрує їх у зміст навчання історії, представляє та обговорює відображені в них факти, явища, події, визначає власну позицію щодо суперечливих питань.	ПР-17
Знає зміст шкільних курсів історії та громадянської освіти, проектує і здійснює навчально-виховний процес, обирає оптимальні компетентнісно орієнтовані методики навчання, уміє оцінювати та відслідковувати динаміку особистісного розвитку учня/учениці.	ПР-18

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Історія та культура середньовічної Європи»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр ПР
Орієнтуватися в науковій періодизації, знати термінологію, об'єктивно й неупереджено оцінювати історичні події, характеризувати суспільно-політичну та культурну діяльність визначних постатей в історії європейських країн доби Середньовіччя.	ПР-7
Уміти аналізувати суспільно-політичні та соціально-культурні явища й процеси в країнах Європи доби Середньовіччя, пояснювати їх причини та перебіг як для фахівців, так і для широкого загалу державною мовою.	ПР-8
Порівнювати історичні й культурні події, що відбувалися на теренах країн Європи та України в добу Середньовіччя, простежувати тенденції міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками.	ПР-14
Залучати джерела інформації з історії та культури середньовічної Європи, інтегрувати їх зміст у виклад матеріалу, критично їх аналізувати й давати їм об'єктивну оцінку.	ПР-17

Реалізовувати основні вимоги та підходи Державного стандарту й чинної програми щодо змісту шкільних курсів із всесвітньої історії доби Середньовіччя з урахуванням у процесі вивчення матеріалу елементів громадянської освіти, застосовувати оптимальні методики навчання, які б забезпечували можливість учнів розуміти, застосовувати і поповнювати свої знання та вміння з предмета і сприяли їх особистісному розвитку.	ПР-18
--	-------

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є:

1. Написання рефератів, доповідей.
2. Виступи на студентських конференціях.
3. Створення презентацій до відповідей на практичних заняттях.
4. Проходження онлайн-курсів з набуття педагогічних компетентностей, як елемент неформальної освіти.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: усне опитування, виступи студентів на практичних заняттях, підготовка рефератів, доповідей, презентацій тощо. Контроль самостійної роботи здійснюється шляхом перевірки виконаних завдань.

Форма модульного контролю: письмова модульна контрольна робота.

Форма підсумкового семестрового контролю: усний іспит, захист курсової роботи.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота									Модульна контроль на робота	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	CP	50	100
2	2	4	5	5	4	5	3	20		

T1, T2 ... – теми

CP – самостійна робота

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота													Модульна контроль на робота	Сума	
T9	T10	T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17	T18	T19	T20	T21	CP	50	100
2	3	2	2	2	2	2	3	2	3	3	2	2	20		

T9, T10 ... – теми

CP – самостійна робота

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 3)

Поточне оцінювання та самостійна робота											Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	CP	50	100
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	20		

T9, T10 ... – теми

CP – самостійна робота

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 4)

Поточне оцінювання та самостійна робота													Модульна контрольна робота	Сума
T10	T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17	T18	T19	T20	T21	CP	50	100
2	3	3	2	3	2	2	3	2	3	3	2	20		

T9, T10 ... – теми

CP – самостійна робота

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські) заняття	7	30	7	30
Реферат	1	20	1	20
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом		100		100

II семестр

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 3		Модуль 4	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські) заняття	8	30	7	30
Реферат	1	20	1	20
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом		100		100

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

При оцінюванні модульної контрольної роботи враховується обсяг і правильність виконаних завдань:

- ✓ оцінка «відмінно» ставиться за правильне виконання всіх завдань;
  - ✓ оцінка «добре» ставиться за виконання 75 % усіх завдань;
  - ✓ оцінка «задовільно» ставиться, якщо правильно виконано більше 50% запропонованих завдань;
  - ✓ оцінка «незадовільно» ставиться, якщо завдань виконано менше від 50%.
- Неявка** на модульну контрольну роботу – 0 балів.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Підсумковий контроль проводиться у формі іспиту. Знання здобувачів вищої освіти оцінюються за такими критеріям:

Оцінка за шкалою ECTS	Кількість балів	Оцінка за національною шкалою (іспит)	Критерії знань
A	90-100	відмінно	здобувач вищої освіти твердо засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення наукових першоджерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і буде відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок;
B	82-89	добре	здобувач вищої освіти добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає його; має практичні навички, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається певних неточностей і помилок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного;
C	74-81		
D	64-73	задовільно	здобувач вищої освіти в основному опанував теоретичні знання навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, плутає поняття, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю;
E	60-63		
FX	35-59	незадовільно	здобувач вищої освіти не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі; відсутнє наукове мислення, практичні навички не сформовані.
F	0-34		

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I семестр

Модуль I. Європа та Візантія на межі Античності й Середньовіччя

Вступ

Хронологічні рамки курсу «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя». Історичне поняття «Європа». Походження та суть термінів «середні віки», «медієвістика».

Формаційний та цивілізаційний підходи до вивчення історії західноєвропейського Середньовіччя. Тлумачення поняття «феодалізм» у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. Характерні риси західноєвропейської середньовічної цивілізації.

Періодизація історії середніх віків (різні варіанти). Специфіка розвитку західноєвропейського суспільства в окремі періоди середньовічної історії.

Джерела з історії середніх віків V – XV ст. Класифікація та загальна характеристика.

Місце історії та культури західноєвропейського Середньовіччя у шкільному курсі всесвітньої історії. Зміст, характер та рівень викладання історії та культури країн Західної Європи доби Середньовіччя в закладах загальної середньої освіти України. Вікові особливості сприйняття учням навчального матеріалу з історії та культури західноєвропейського Середньовіччя. Специфіка засвоєння історичних понять та набуття навчальних компетентностей.

Тема 1. Римська імперія у III – V ст.

Зміни в соціально-економічному розвитку Римської імперії. Криза рабоволодіння. Зростання великого землеволодіння. *Пекулій. Еволюція колонату. Емфітевзис. Прекарій. Патронат (патроціній) і комендація.* Економічний спад. Занепад міст і торгівлі. Тенденція до натуралізації економіки.

Загострення соціальних протиріч. Форми соціального протесту. *Багауди. Донатисти. Агностики (циркумцелліони).*

Зміни в суспільному і політичному устрої Римської імперії. Формування нової станової структури суспільства. Едикт Каракалли. Тенденція до посилення ієрархічності громадської організації. Епоха домініату. Диктатура імператорської влади. Фінансові реформи. Зростання бюрократичного апарату. Новий адміністративний устрій імперії. Сепаратизм провінцій. Послаблення імператорської влади в V ст.

Занепад культури. Криза ідеології. Перетворення християнства в державну релігію.

Римська імперія і варварський світ. Федерати на службі імперії. Варварські воєначальники при дворі римських імператорів. Перші хвилі германської експансії на територію Римської імперії.

Тема 2. Народи Європи на периферії античного світу

Етнічна карта Європи в перші століття після Р.Хр. Кельто-германо-слов'янський регіон. Значення кельтської культурної традиції.

Господарське життя і суспільний лад стародавніх германців згідно зі свідченнями римських авторів та археологічними знахідками. Характер землекористування. Права на землю. Поява майнової нерівності і соціальної диференціації. Еволюція общини.

Політичний устрій стародавніх германців. Форма організації влади. *Тінг. Конунги, старійшини.* Роль військової аристократії й дружини. Проблематика етногенезу в контексті історії давніх германців. Релігійні вірування давніх германців.

Формування племінних союзів. Виникнення нових народностей.

Тема 3. Вторгнення варварів на територію Римської імперії, утворення перших варварських королівств і падіння Західної Римської імперії (IV-V ст.)

Причини «Великого переселення народів» IV – VII ст. Готські племінні союзи в Причорномор'ї. Вестготи і остготи. Германаріх. Нашестя гунів і початок «Великого переселення народів». Просування вестготів на Захід. Причини й перебіг повстання вестготів. Битва при Адріанополі. Гонорій і Стилихон. Взяття Риму Аларіхом. Оцінка цієї події сучасниками й істориками. Аврелій Августин та його твір «Про град Божий». Утворення Вестготського королівства.

Вторгнення вандалів, аланів і свевів (квадів) на територію Західної Римської імперії. Їх переселення в Іспанію. Утворення королівства свевів. Завоювання вандалами і аланами Північної Африки. Утворення вандалського королівства. Захоплення й пограбування Рима вандалами. «Вандалізм».

Бургунди. Перше й друге королівство бургундів. Бургундські королі в боротьбі з гуннами. «*Пісня про Нібелунгів*».

Початок масового вторгнення в Британію германських племен (англів, саксів, ютів, фризів).

Гуни. Гунський племінний союз на Дунаї. Аттіла. Вторгнення гунів у Галлію. Політика Аеція й утворення антигунської коаліції. Битва на Каталаунських полях. Вторгнення гунів в Італію. Розпад гунського союзу.

Соціально-економічні, політичні, культурні та етнічні наслідки варварських завоювань на території Римської імперії. Виникнення варварських королівств на території імперії. Взаємовідносини імперії і варварських королівств. Територія Західної Римської імперії в середині V ст. Позбавлення влади Ромула Августула. Падіння Західної Римської імперії. Розвиток етнічних процесів. Асиміляція германців галло-римським населенням. Формування нових народностей. Християнізація германських народів. Діяльність Ульфїли Роль синтезу античного і варварського компонентів. Порівняльне значення цих компонентів для генези феодальних відносин у Західній Європі.

Тема 4. Варварські королівства після падіння Західної Римської імперії (кінець V-VIII ст.)

Правління Одоакра в Італії. Боротьба за Італію між Одоакром і Теодоріхом. Утворення Остготського королівства. Внутрішня і зовнішня політика Теодоріха. Поділ земельних володінь і його наслідки. Римська аристократія на службі в остготського правителя. Римські традиції в політичному та духовному житті Остготської Італії. Боецій. Кассіодор. Завоювання королівства остготів Візантією. Політика Константинопольського двору на заході імперії. Завоювання Італії лангобардами. Діяльність папи Григорія I.

Аварський каганат. Етногенез аварів. Поява аварів у Центральній Європі. Аварське суспільство.

Утворення Лангобардського королівства. Особливості суспільних відносин у лангобардів. Політико-правова і релігійна неоднорідність населення Лангобардського королівства. Протиборство королів і герцогів. Загострення політичної боротьби в середині VIII ст. Війни франкських королів в Італії. Падіння Лангобардського королівства.

Вестготське королівство в Південній Галлії. Завоювання Піренейського півострова. Розгром вестготів франками і переміщення центру Вестготського королівства на Піренейський півострів. Вестготська знать і королівська влада. Система управління у Вестготській Іспанії. Романізація суспільного й політичного устрою. Арабські завоювання на Піренейському півострові. Розгром Вестготського королівства.

Вандальське королівство в Північній Африці. Правління Гейзеріха і його синів. Загострення внутрішніх протиріч. Відвоювання Візантією Північної Африки і падіння королівства вандалів.

Бургундське королівство в південно-східній Галлії. Романізація бургундського суспільства. Завоювання франками бургундських володінь.

Утворення англосаксонських варварських королівств на території Британії. Виникнення легенд про короля Артура. Доля бриттів. Специфіка їх соціально-економічного і політичного розвитку. Система *гентархії*. Християнізація англосаксів. Місія Августина до Британії. Ірландсько-шотландський варіант християнства. Собор в Уїтбі.

Тема 5. Франкська держава Меровінгів

Франки. Франкське завоювання Галлії. Битва при Суассоні. Заснування Франкського королівства. Франкське королівство Меровінгів. Хлодвіг. Прийняття франками християнства. Військові походи Хлодвіга та його синів. Еволюція франкського суспільства за даними «Салічної правди» і «Рипуарської правди». Господарське життя франків. Поземельні відносини і форми власності. Поняття «алод». Еволюція сімейних відносин. Франкська община. Соціальний лад франків. Вільні франки. *Антрустіони*. *Літи*. Раби. Галло-римське населення і його категорії. Вергельд. Роль королівської влади в суспільному житті франків. *Графи*, *центенарії*, *тунгін*, *сацебарон*, *рахінбурги*. «Березневі поля».

Політична боротьба Меровінгів у VI ст. «Історія франків» Григорія Турського як історична пам'ятка. Послаблення королівської влади в VII ст. Виділення в складі франкського королівства Нейстрії, Австразії, Бургундії, Аквітанії. Піднесення майордомів Австразії. Об'єднання франкських земель Піпіном Герістальським.

Тема 6. Франкська держава Каролінгів

Франки в епоху правління Каролінгів (Піпінідів). Бенефіційна реформа Карла Мартелла. Її причини і наслідки. *Бенефіцій*. Битва при Пуатьє. Перехід королівського титулу до Піпіна Короткого. Союз з папством. «Піпінів дарунок». Правління Карла Великого. Розширення території Франкської держави. Проголошення імперії. Військова реформа. Система управління імперією. Місіонерство і церковна політика Карла Великого. Імперська церква. «Град Божий» і політична дійсність. Сучасники про діяльність Карла Великого. «Житєпис Карла Великого» Ейнгарда. Міфологізація образу Карла Великого в середньовічній літературі. «Пісня про Роланда». *Марка. Маркграф*.

Феодалізація франкського суспільства. Характеристика джерел (*формули, грамоти, картулярії, поліптики, капітулярії*). Передумови й причини феодалної залежності селянства. Шляхи встановлення особистої, поземельної і судово-адміністративної залежності. *Прекарій* та його види. *Коммendaція. Імунітет*. Зростання великого світського і церковного землеволодіння. Розвиток *васалітету*.

Велике помістя каролінзької епохи. «Капітулярій про помістя» як історична пам'ятка. Питання авторства. Території, на які поширювалася дія капітулярію. Дискусія про характер господарського ладу каролінзького помістя. Структура помісних земель. *Надільна система. Домен. Манс. Черезсмужжя. Примусова сівозміна. Система відкритих полів. Рента*. Категорії залежного населення. Основні тенденції щодо зміни їх статусу. Організація помісного управління. Міністеріали.

Правління Людовика Благочестивого. Війна його синів і Страсбурзька клятва. Верденський договір про розподіл імперії і його наслідки. Причини розпаду Франкської імперії.

Тема 7. Східноримська (Візантійська) імперія в IV – першій половині IX ст.

Утворення Східної Римської імперії. Особливості та основні періоди історичного розвитку Візантії. Ранньовізантійський період. Візантія до кінця VI ст. Візантія – спадкоємиця Риму. Збереження пізньоантичних відносин. Аграрний лад. *Мітрокомія. Епіболе*. Соціальна структура візантійського села. Місто, ремесло і торгівля. *Ергастерій. Сольд (номісма)*. Міське самоврядування. *Курія і куріали*. Держава. Система управління. Володарювання Юстиніана I Великого. Внутрішня і зовнішня політика. «Звід цивільного права». Повстання «Ніка». *Дими*. Спроби реставрації Римської імперії. Війни в Північній Африці, в Італії та на Піренейському півострові. Війни з Іраном.

Візантія в другій половині VI – першій половині VII ст. Вторгнення лангобардів в Італію. Равеннський *екзархат*. Криза влади. Фока й Іраклій. Боротьба Іраклія з аварами, слов'янами, персами та арабами. Скорочення території Візантії. *Василевс*.

Візантія в другій половині VII ст. – першій половині IX ст. Зміни в соціально-економічному житті. Аграрний лад Візантії за даними «Землеробського закону». Господарський уклад візантійської села. Форми земельної власності і оренди. *Мортит*. Специфіка візантійської общини. Відносний занепад міст, ремесла і торгівлі. Зовнішньополітичне становище Візантії. Боротьба з протоболгарами, слов'янами і арабами. Військово-адміністративні реформи. Фемний лад. *Феми. Стратиг. Стратіоти*. Лев III Ісавр. Правління Ісаврійської династії. *Іконоборство*. Повстання Фоми Слов'янина. Рух павликіан.

Розвиток культури у Візантійській імперії на світанку Середньовіччя. Прокопій Кесарійський та становлення ранньосередньовічних принципів візантійської історіографії. Історичні хроніки. Аскетична та агіографічна література. Перше «золоте століття» візантійського мистецтва. Роль Юстиніана I у розвитку культури. Зміни архітектури: перехід від базиліки до центрально-купольному храму. Церква Святої Софії. Візантійські

мозаїки Равенни. Монастир св. Катерини на Синаї. Мозаїка Преображення. Синайські ікон.

Культура Візантії VII – першої половини IX ст. Символічна герменевтика прп. Максима Сповідника. Літературно-полемічна спадщина іконошанувальників. Св. Іоанн Дамаскін та його літературна спадщина. Теорія образу св. Іоанна Дамаскіна. Св. Теодор Студит. Полемічні твори патріарха Никифора. Пам'ятки аскетичної та агіографічної літератури. Вища школа у Константинополі. Візантійська поетеса Касія. Візантійське мистецтво

Тема 8. Проблема переходу від античності до Середньовіччя в історіографії

«Германська» й «романська» теорії. Поняття «феодальний синтез». Фактори інтенсивності феодального синтезу. Сучасна історична наука про типологію процесу феодалізації та її критерії. Питання про «континуїтет» і «дисконтинуїтет» при переході від Античності до Середньовіччя. Поняття «феодальна революція» в історіографії.

Модуль II. Європа та Візантія на межі раннього й класичного Середньовіччя

Тема 9. Франція в IX – XI ст.

Історико-географічне поняття «Франція»; його еволюція в період раннього середньовіччя. Політичне становище останніх Каролінгів. Мерсенський і Керсійський капітулярії. Завершення процесу феодалізації у Франції і його особливості. *Феод. Інкастелламенто. Феодальна ієрархія. Баналітетна сеньйорія. Серваж.* Оформлення феодальної роздробленості. Основні ленні володіння в X ст. Організація управління у феодальних володіннях. Робертіни. Гуго Капет. Становище перших Капетингів).

Тема 10. Англосаксонська Британія (до середини XI ст.).

Внутрішня політика королівської влади та еволюція англосаксонської громади. Судебники англосаксонських королів. Специфіка королівських даринь. *Сока. Сокмени. Манор. Глафордат.* Шляхи перетворення сокменів у залежних селян. Соціальний лад. *Лети. Уілі. Керли. Гезіти. Ерлі.. Фолькленд. Бокленд. Глафорди. Гемот (мот). Фірд.* Піднесення Вессекса. *Уітенагемот. Шайри (скіри). Шерифи.*

Набіги вікінгів. Початок розселення данців і норвегів у Англії. Взаємовідносини данців і англосаксів. Данське суспільство в Англії. Асиміляція данців. Похід 866 – 876 рр. Альфред Великий і заходи щодо зміцнення обороноздатності Вессекса. Військова реформа. Прискорення процесу феодалізації в Південній Англії. Перемоги Альфреда та об'єднання країни. Денло. «Правда короля Альфреда».

Наступ англосаксів на Денло в першій половині X ст. Вессекська династія в X ст. і політичне становище королівської влади. Етельред Нерішучий. Нова данська експансія. «Данські гроші». Експедиція Свейна Вілобородого. Англійська політика Кнута Великого. Прискорення еволюції великих землевласників. Відновлення влади англосаксонської династії. Правління Едварда Сповідника. Кінець Вессекської династії. Міжусобна боротьба в 1066 р.

Тема 11. Скандинавські країни в добу раннього Середньовіччя.

Етноплемінна структура: свеї, йоти, ранкрії, рауми, тренди, дани, юти, англи, фризи, сакси. Особливості процесу феодалізації. Природний фактор та економіка. Соціальна структура. Своєрідність суспільно-політичного ладу скандинавів у ранне Середньовіччя. Перші вождівства.

Скандинавія в «епоху вікінгів». *Нормани. Ярли. Берсерки. Бонди (карли). Одаль.* Передумови, причини та характер скандинавської експансії. Завоювання вікінгів у Західній Європі. Утворення герцогства Нормандія. Заселення Ісландії. Відкриття Гренландії і Америки.

Зародження державності в Норвегії. Гаральд Пишноволосий і становлення Норвезького королівства. Реформи Гаральда. Продовження об'єднаної політики за його наступників (Олаф Трюгвасон, Олаф Святий, Магнус Добрий). «Сага про Гаральда Прекрасноволосого» як джерело з ранньої історії Норвегії.

Становлення королівської влади в Данії. Данські вождівства у VIII-IX ст. Зародження державності в Данії. Горм Старий та Гаральд Синьозубий. Зовнішня політика. Дансько-норвезькі та данські вторгнення в Англію. Завоювання Англії, приєднання Норвегії та Сконе. Імперія Кнута Великого.

Зародження державності у Швеції. Олаф Щетконунг та його спадкоємці.

Політичний устрій скандинавських королівств та Ісландії. *Тінг. Альтинг. Ледунг.* Міфологія і релігія скандинавів. Християнізація народів Скандинавії.

Тема 12. Німеччина в IX - XI ст.

Особливості процесу феодалізації в Німеччині в IX – X ст. Адміністративно-територіальний устрій Східно-франкського (Німецького) королівства наприкінці IX ст. Саксонська династія. Соціальна опора німецьких королів у X – першій половині XI ст. Виникнення єдиної німецької ранньофеодальної держави. Основні напрямки німецької зовнішньої політики в X – XI ст. «Натиск на Схід»: початковий етап. Марки. Боротьба з угорцями. Оттон I та зміцнення королівської влади. Церковна політика Оттона. Імперська церква. Причини італійських походів. «Священна Римська імперія», характер цього політичного утворення. Боротьба з Візантією на півдні Італії. Генріх II і поступки німецьким феодалам. Франконська династія і завершення процесу феодалізації в Німеччині. Фактори послаблення королівської та імператорської влади.

Тема 13. Італія в VIII – X ст.

Політична мапа Апеннінського півострова до початку IX ст. Північна і Середня Італія, Південна Італія і Сицилія. Причини відсутності політичної єдності регіонів. Особливості феодалізації в Північній і Середній Італії. *Либеллярії*. Особливості генези феодалізму в Південній Італії. Італійське ремесло і торгівля в ранньофеодальний період. Пожвавлення міського життя. Особливості процесу урбанізації в Італії. Етнічні зміни на Апеннінському півострові. Завоювання арабами Сицилії. Формальне підпорядкування Північної й Середньої Італії німецькій імперії та його наслідки.

Тема 14. Державні утворення Піренейського півострова у VIII - XI ст.

Арабське завоювання і його політичні наслідки. Аль-Андалус. Адміністративна та соціальна організація завойованих територій. Внутрішня боротьба. Абд-ар-Рахман I. Кордовський халіфат, його розквіт. Аль-Мансур. Династія аль-Мансура та останні халіфи. Суспільний устрій. Євреї. Мосараби. Торгівля і ремесло.

Християнські держави Піренейського півострова у VIII – першій половині XI ст. Астуро-Леонське королівство. Сутність явища Реконкісти, її причини. Ранній етап Реконкісти. Соціальні відносини в Астурії та Леоні. Колонізація. Характер земельної власності. Община. Залежне селянство. Серви й лібертини. Виникнення *беретерій*. Велике землеволодіння. Зародження міст. Королівська влада. Адміністративний і військовий устрій.

Християнські центри в Піренеях. Графство Барселонське. Реорганізація християнських державних утворень. Королівство Кастилія.

Тема 15. Завершення процесу формування середньовічної західноєвропейської цивілізації

Рубіж тисячоліть – рубіж епох. Зміни в соціально-економічному, політичному і культурному житті західноєвропейського суспільства наприкінці раннього Середньовіччя. Утвердження в країнах Західної Європи феодального суспільного устрою, його основні риси. Три стани феодального суспільства. *Oratores. Bellatores. Laboratores.*

Тема 16. Візантійська імперія у другій половині IX – XI ст.

Македонська династія. Посилення влади імператора. Організація державного управління. Зовнішня політика Візантії. Боротьба з Арабським халіфатом. Завоювання Болгарії. Василій II «Булгароктон». Візантійсько-руські відносини. Соціально-економічний розвиток. Піднесення міст. Посилення ролі Константинополя. «Книга епарха». Зростання міжнародної торгівлі. Соціальна структура візантійського суспільства. Особливості візантійського великого землеволодіння. *Пронія і прониари*. Процес розшарування та обезземелення селянства. *Аліленгій. Динати. П'арики*. Аграрне законодавство імператорів Македонської династії. Занепад центральної влади і військових сил імперії з 30-х рр. XI ст. Наступ турків-сельджуків і печенігів.

Культура Візантії IX – XI ст. Розквіт візантійської культури під час правління Македонської династії. Філософсько-релігійна спадщина Візантії. Патріарх Фотій. Візантійський містицизм кінця X – початку XI ст. Михаїл Пселл. Іоанн Італ. Візантійське мистецтво. Македонський ренесанс в іконографії.

Тема 17. Християнська церква в раннє Середньовіччя

Церква та її роль у здійсненні соціально-культурного синтезу. Вселенські собори і неортодоксальні течії в християнстві. Виникнення чернецтва. Монастирський статут св. Бенедикта Нурсійського. Початок піднесення папства. Григорій Великий. Ставлення до античної спадщини. Методи християнізації. Культ святих. Феномен ірландського чернецтва. Імперська церковна організація у державі Каролінгів. Взаємовідносини імператора з папою. Криза папства і клонійський рух. Григоріанська реформа. Назрівання протиріч між папством і імперською владою. Схизма 1054 р. Відмінні риси католицизму і православ'я.

Тема 18. Розвиток культури в країнах Західної Європи в період раннього Середньовіччя

Формування системи «семи вільних мистецтв». Культурний діалог античної і варварської традицій. Особливості візантійської культури. «Остготське», «Каролінзьке» і «Оттонівське» відродження.

Латиномовна література. Клерикальна література. Життя святих. Поєми. Притчі. Світська література. Северин Боецій. Венанцій Фортунат. Латинські хроніки. Іордан. Григорій Турський. Павел Диякон. Беда Велебний.

Література народними мовами. Кельтський епос. Епічні сказання ірландців. *Скелі. Барди. Філіди*. Германський народно-героїчний епос. «Пісня про Гільдебранда». Англосаксонська «Поєма про Беовульфа».

Давньоскандинавська література. Руни. Едична поезія. «Старша Едда». «Молодша Едда». *Саги*. Поезія скальдів. Егіль Скаллаграмссон. Ісландські саги.

Тема 19. Державні утворення в Центральній Європі

Формування південно- і західнослов'янських етносів, їх місце і роль в середньовічній історії Європи. Поява слов'ян на історичній арені. Слов'янські племена в добу «Великого переселення народів». Три етапи в історії походів та заселення слов'янами Балкан: 1) VI ст.; 2) перша чверть VI ст.; 3) VII – VIII ст. Слов'яни і Візантія. Розпад давньослов'янської спільноти. Формування трьох гілок слов'ян: східної (українці, росіяни, білоруси), південної (болгари, серби, хорвати, боснійці, словенці, македонці, чорногорці) та західної (поляки, чехи, словаки, серби-лужичани та ін. полабсько-поморські племена). Етнографічне розташування основних східнослов'янських, південнослов'янських та західно-слов'янських племен. Основні віхи етногенезу південних і західних слов'ян. Суспільно-політичний устрій давніх слов'ян. Склавинії. Держава Само. Військова демократія. Розвиток господарства: землеробство, тваринництво, полювання, лісове бортництво. Ремесло й торгівля. Релігійні вірування слов'ян: народні обряди та пантеон богів. Становлення слов'янської культури.

Великоморавська держава. Виникнення Моравської держави. Політичний і соціально-економічний устрій держави. Етнічний склад населення. Східнофранкська експансія на землі Великоморавської держави. Християнізація та просвітницька місія св. Кирила й Методія. Головні причини занепаду Великої Моравії та її історичне та культурне значення.

Полабські і поморські слов'яни. Територія розселення полабських і поморських слов'ян. Господарство. Суспільний лад. Релігія. Боротьба слов'ян з німецькими феодалами у X – першій половині XI ст. Вендська держава.

Чеська держава Пршемисловичів. Утворення Давньочеської держави Пршемисловичів. Хрещення князя Борживоя. Князь Спитігнев і звільнення Чеського князівства від залежності Великоморавської держави. Князь Вацлав I, його державницька місія та мученицька смерть. Правління князя Болеслава I. Визнання сюзеренітету німецького правителя Оттона I. Протидія мадярській експансії. Внутрішня та зовнішня політика Болеслава II Побожного. Заснування Празького єпископства. Знищення роду Славниковичів. Правління Бржетислава I. Закон Бржетислава про сеньйорат. Становище католицької церкви в державі. Заснування Сазавського монастиря, його роль у збереженні церковнослов'янської богослужби. Св.Прокоп.

Давньопольська держава. Кордони розселення польських племен в VI – IX ст., їх соціально-політична структура, культура та релігія. П'ясти й Попеліти. Утворення і розвиток давньої Польської держави. Мешко I. Прийняття християнства та його вплив на суспільно-політичне і культурне життя держави. Внутрішньо- і зовнішньополітичне становище Польської держави за правління Болеслава I Хороброго.

Поява мадярських племен у Подунав'ї та утворення Угорського королівства.

Угорські племена на світанку Середньовіччя. Прихід угорців у Тисо-Дунайську низовину. «Віднайдення батьківщини». Набіги угорців на Західну Європу. Поширення християнства. Виникнення держави. Іштван I Святий. Насадження католицизму. Заснування архієпископств та єпископств. Поділ Угорського королівства на комітати. Формування державних інститутів і чинів. Внутрішня і зовнішня боротьба за збереження країни.

Тема 20. Слов'янські державні утворення на Балканах

Проникнення протоболгар на Балкани і утворення Першого Болгарського царства. Проблема походження болгар в історичній літературі. Утворення болгарської держави. Внутрішня і зовнішня політика болгарських ханів. Болгаро-візантійські відносини VII–IX ст. Прийняття християнства і його роль у розвитку болгарської державності. Боротьба за автокефалію болгарської православної церкви. Асиміляція протоболгар слов'янами. Формування феодальних відносин в країні. Богомільський рух. Головні причини феодальної роздрібленості та загибель Першого Болгарського царства.

Культура Першого Болгарського царства. Етнокультурна консолідація слов'янської болгарської народності. Процеси християнізації в державі та ересь богомилів. Вплив Візантії на болгарську культуру. Мистецтво. Скальний рельєф поблизу с.Мадара. Перші пам'ятки літератури («Іменник болгарських ханів»). Створення слов'янської азбуки і виникнення слов'янської літератури. Діяльність учнів Кирила і Мефодія в Болгарії. Святий Климент Охридський. Святий Наум. Преславська літературна школа. Іоанн Екзарх, єпископ Константин, Чорноризець Храбр.

Сербські землі. Заселення сербськими племенами Балканського півострова. Соціально-економічний розвиток сербських земель. Прийняття християнства. Перші сербські державні утворення – Рашка, Захум'є, Дукля (Зета). Князь Рашки Мутимир і спроба об'єднання сербських земель. Об'єднана політика князя Рашки Часлава.

Виникнення Хорватської держави. Перші історичні відомості про хорватів, їх розселення на Балканах в VII ст. Посавська і Далматинська Хорватія. Утворення хорватської держави короля Томислава. Прийняття християнства та церковні суперечності в X ст. Діяльність «глаголяшів» – патріотично налаштованих священиків та їхніх послідовників з мирян. Соціально-економічний розвиток хорватських земель у VII–

XI ст. Внутрішньо- та зовнішньополітичні причини занепаду ранньосередньовічної Хорватської держави.

Прийняття християнства та його вплив на розвиток хорватської культури. Глаголиця, кирилиця і латиниця. Найдавніші пам'ятки хорватської писемності: «Башчанська плита» з острова Крк.

Тема 21. Вивчення історії та культури європейського Середньовіччя V – середини XI ст. у закладах загальної середньої освіти України

Питання кризи в Західній Римській імперії та Великого переселення народів. Вивчення історичного розвитку держави франків. Ключові проблеми історії Візантійської імперії IV – середини XI ст. Висвітлення в шкільних підручниках процесу феодалізації західноєвропейського суспільства. Релігія, церковна організація та культурний розвиток народів Західної Європи у раннє Середньовіччя.

II семестр

Модуль III. ЗАХІДНА ЄВРОПА ТА ВІЗАНТІЯ В ПЕРІОД КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XI – XIII ст.)

Тема 1. Виникнення і розвиток середньовічних міст

Виникнення середньовічних міст. Історіографія проблеми походження середньовічних міст. Основні теорії походження міст: романська, вотчина, маркова, бургова, ринкова; їх розвиток у другій половині XIX – початку XX ст. «Торгова» теорія А.Піренна. Внесок вітчизняних медієвістів у вирішення проблеми. Сучасні концепції походження феодальних міст. Ранньосередньовічні міста. Проблематика феодального міста. Сутність явища «феодальне місто». Типи феодальних міст. Соціальна характеристика середньовічного міста. Комунальний рух. Основні етапи комунального руху та їх характеристика. Міське ремесло. Причини утворення і еволюція середньовічних ремісничих цехів. Функції цехів. Цеховий примус і замикання цехів. Організація і види міської торгівлі. Форми об'єднання торговців в середні віки. Міжнародна торгівля: основні центри торгівлі і основні шляхи переміщення товарів. Монетна справа класичного Середньовіччя. Кредит і банківські операції. Найбільші суб'єкти товарних і кредитних відносин у Європі.

Тема 2. Хрестові походи

Поняття хрестоносного руху в добу Середньовіччя. Різновиди хрестових походів. Хрестові походи проти інакодумців та іншівірців. Історіографія хрестових походів.

Соціально-економічні, політичні та релігійно-психологічні передумови хрестових походів. Характер та основні етапи хрестоносного руху. Роль католицької церкви у підготовці хрестових походів. Положення на Близькому Сході до початку хрестоносного руху. Боротьба Візантії із турками-сельджуками. Клермонський собор. Пілігрими. «Похід бідноти». Перший хрестовий похід. Завоювання Антіохії, Тріполі та утворення Єрусалимського королівства. «Єрусалимські Ассизи» як джерело з вивчення соціально-політичної організації держав хрестоносців. Заснування духовно-рицарських (військово-чернечих) орденів. Госпітальєри (іоанніти, Мальтійський орден). Тамплієри (храмовники). Другий хрестовий похід. Держава Саладіна. Третій хрестовий похід. Захоплення Кіпру. Заснування Тевтонського ордену (ордену св. Діви Марії). Четвертий хрестовий похід та роль Венеції. Розгром Константинополя хрестоносцями. Латинська імперія. Хрестовий похід дітей. Результати п'ятого – восьмого хрестових походів. Кінець класичної доби хрестових походів у Святу Землю. Втрата хрестоносцями володінь на Сході. Причини занепаду хрестоносного руху. Пізні хрестові походи. Підсумки хрестових походів. Соціально-економічні та політичні наслідки хрестоносного руху. Вплив східної культури на Західну Європу.

Тема 3. Франція в період класичного Середньовіччя

Зміна політичної карти Західної Європи в IX – XI ст. Утвердження династії Капетингів у Франції. Північна Франція і Лангедок. Територіальні князівства: Фландрія, Шампань, Бургундія, Тулузьке графство, Аквітанія, Анжу, Нормандія, Бретань. Концепція «Феодалної революції». Шателени і рицарі. Інкастелляція. Формування феодалної ієрархії. Серваж. Боротьба за збільшення королівського домену. Діяльність абата Сугерія. Комунальний рух у північно-французьких містах. «Анжуйська імперія». Особливості політичного і соціального ладу Нормандії. Боротьба Капетингів і Плантагенетів. Правління Філіпа II Августа. Особливості соціально-економічного розвитку Лангедока. Альбігойські війни. Зростання королівського домену. Зміцнення королівської влади. Створення місцевої адміністрації: балії і сенешалі. Реформи Людовика IX Святого. «Великий ордонанс» 1254 р. Формування феодалного права. «Кутюми Бовезі» Бомануара.

Тема 4. Англія в період класичного Середньовіччя

Нормандське завоювання та його вплив на розвиток феодалних відносин у Англії. Вільгельм I Завойовник. Своєрідність ленної системи. Організація управління. Соціальна структура Англії і становище селянства наприкінці XI ст. за матеріалами «Книга Страшного суду». Король і церква. Королівська влада й феодалі. Особливості феодалного ладу Англії. Виникнення міст і особливості їхнього розвитку в XI – XIII ст. Феодалні чвари в середині XII ст. Подальше зміцнення феодалної держави. Генріх I. Судова й військова реформи Генріха II Плантагенета. Англо-французька держава Плантагенетів у XII – на початку XIII ст. Центральне й місцеве управління. Відносини королівської влади з церквою, феодалами, містами. Початок завоювання Ірландії. Намагання підпорядкувати Шотландію.

Зовнішня і внутрішня політика Іоанна Безземельного. «Велика хартія вольностей». Генріх III. Встановлення баронської олігархії. Громадянська війна. Виникнення парламенту.

Тема 5. Німеччина в період класичного Середньовіччя

Завершення процесу формування феодалного ладу. Послаблення центральної влади й політична криза другої половини XI ст. Саксонське повстання. Боротьба за інвеституру. Каносса. Компроміс церкви й імперії. Вормський конкордат.

Еволюція аграрних відносин у XII–XIII ст. Дифференціація селянства. Особливості соціальної боротьби у селі. Зростання міст. Міста й центральна влада. Міністеріали. Правління імператорів з династії Штауфенів (Гогенштауфенів). Фрідріх I Барбаросса. Генріх Лев. Верства імперських князів. Генріх VI. Боротьба зв трон. Філіпп Швабський. Оттон IV Брауншвейзький. Фрідріх II Штауфен. Крах італійської політики імператорів. Розвиток системи територіальних князівств, занепад імператорської влади. Німецька колонізація на Схід.

Тема 6. Італія в період класичного Середньовіччя

Розвиток міських республік у північній Італії. Піднесення пополанов. Вплив муніципального розвитку на аграрний лад. Зміна структури вотчини. Поява фінансової ренти. Боротьба сеньйорів та сільських громад. Сільські комуни. Італійська політика імператорів. Ломбардська ліга. Занепад Папської держави. Римське повстання (Арнольд Брешианський). Північна та Центральна Італія у XIII ст. Гвельфи та гіббеліни. Південна Італія та Сицилія. Норманське завоювання. Династія Отвілів. Сицилійське королівство за правління Фрідріха II. Анжуйське завоювання, «Сицилійська вечірня». Аграрний розвиток Південної Італії. Категорії селянства.

Тема 7. Держави Скандинавського півострова в період класичного Середньовіччя

Особливості соціально-економічного розвитку. Бонди. Північне рицарство, особливості його ієрархії. Система державної влади у XII–XIII ст. Правління Вальдемара Великого в Данії. Роскільський єпископ Абсалон. Правління данських королів Кнутга VI

та Вальдемара II Переможця. Повстання Сверіра в Норвегії. Утвердження на норвезькому троні Магнуса VI Законодавця, його діяльність. Правління в Норвегії Ейріка II Магнусона, його конфлікт із церквою. Початковий період «епохи Фолькунгів» у Швеції. Ярл Біргер та його сини.

Тема 8. Державні утворення Піренейського півострова в період класичного Середньовіччя

Соціально-економічний розвиток Астуро-Леонського королівства. Соціальний устрій. Рікос омбрес, інфансони. Продовження Реконквісти. Гегемонія Наварри. Розпад держави Санчо Великого. Політичний розвиток Арагону. Кастильське королівство. Унія Арагона та Каталонії. Битва при Лас Навас де Толоса. Активізація Реконквісти. Приєднання Валенсії до Арагону. Особливості соціального та політичного устрою піренейських держав. Виникнення кортесів. Фуерос. Форали. Система місцевого управління. Особливості васально-ленних відносин. Військово-рицарські ордени. Міста. Ермандади.

Тема 9. Візантія наприкінці XI – на початку XIII ст.

Прихід до влади династії Комнінів. Олексій I Комнин. Іоанн II Комнин. Мануїл I Комнин. Піднесення сільськогосподарського виробництва. Економічна і соціальна політика Комнінів. Розвиток системи проній. Міжнародне становище Візантії. Боротьба з норманами, печенігами, турками-сельджуками. Політична дезінтеграція. Правління династії Ангелів.

Аграрні відносини й соціальна політика Комнінів. Візантійські міста. Міжнародне становище Візантії. Битва при Маріокефалі. Наростання кризових явищ. Четвертий хрестовий похід і утворення Латинської імперії. Аграрний лад Греції в умовах панування «франків». Володіння й факторії Венеції та Генуї у Східному Середземномор'ї та Причорномор'ї.

Розвиток культури. Літературна та просвітницька активність Комнінів. Анна Комнина. «Алексіада» – унікальна історична пам'ятка. Никифор Врїєнній. Мемуари. Микита Акомінат. «Історія» у 20 книгах. Євстафій, архієпископ Фессалонікійський (Солунський). Хроністи. Георгій Кедрін. Іоанн Скилиця. Іоанн Зонара. Література доби Комнінів: Іоанн Цец, Феодор Продром. Анонімний сатиричний діалог «Тімаріон». Візантійське мистецтво епохи Комнінів та Ангелів. Поява розвиненої іконографічної системи. Візантійське відродження XII ст.

Тема 10. Країни Центральної та Південно-Східної Європи у другій половині XI –XIII ст.

Чеські землі. Соціально-економічний та політичний розвиток. Відносини із сусідами. Закон про сеньйорат 1055 р. Початок удільного періоду та його особливості в XII ст. Внутрішня та німецька колонізація. Соціально-економічні зміни. Політична стабілізація Чеської держави у XIII ст. Розвиток культури.

Польська держава. Внутрішнє становище та зовнішня політика у другій половині XI – на початку XII ст. Статут 1138 р. Удільний період і боротьба за відновлення єдиної Польської держави (друга половина XII – початок XIV ст.). Суспільно-економічні зміни. Внутрішня та німецька колонізація. Початок формування станів. Внутрішньополітична боротьба, послаблення держави та територіальні втрати. Силезія у першій половині XIII ст. Об'єднавчі зусилля у другій половині XIII – на початку XIV ст. Розвиток культури.

Північно-Східна Русь. Володимиро-Суздальське князівство. Великий Новгород. Монгольська навала і встановлення золотоординського іга.

Угорське королівство Унія Хорватського та Угорського королівств. Внутрішні чвари в XI – XIII ст. «Золота булла» 1222 р. Татарська навала. Зовнішня політика Угорського королівства в XII – XIII ст. Словацькі землі у складі Угорського королівства. Розвиток культури.

Болгарська держава. Боротьба проти візантійського панування. Адміністративні, церковні, господарські та демографічні зміни. Утворення Другого Болгарського царства. Відновлення, територіальне розширення та зміцнення Болгарської держави наприкінці XII – XIII ст. Іван Асень II. Політична криза другої половини XIII ст. Повстання Івайла. Розвиток культури.

Сербська держава у XI – XIII ст. Об'єднання сербських земель навколо Зети. Король Константин Бодін та його зовнішня політика. Внутрішня Сербія (Рашка). Великий жупан Стефан Неманя. Утворення держави Неманичів. Внутрішня та зовнішня політика короля Стефана Першовінчаного. Культура Сербії.

Міста Далматинського узбережжя Адріатики. Розквіт міст Далмації, його причини. Своєрідність економічного розвитку. Роль далматинських міст у міжнародній торгівлі. Політичний устрій. Особливості процесу формування та структури комунального устрою. Міста Далмації у системі міжнародних та міждержавних відносин Східного Середземномор'я. Піднесення Дубровника. Дубровницький статут. Розвиток культури.

Модуль IV. країни Європи та Візантія в добу пізнього Середньовіччя (XIV-XV ст.)

Тема 11. Франція в період пізнього Середньовіччя

Формування централізованої держави. Діяльність короля Філіппа IV Красивого. Приєднання Шампані до королівського домену. Війна у Фландрії. Боротьба королівської влади із папством. Початок «Авіньйонського полону пап». Оформлення станового представництва. Генеральні штати. Утвердження династії Валуа.

Передумови та причини Столітньої війни. Початковий етап Столітньої війни. Поразки французьких військ при Кресі та Пуатьє. Битва при Слейсі. Генеральні штати 1356 р. Паризьке повстання. Жакерія. Мир у Бретиньї. Військові успіхи і формування «королівської релігії» за правління Карла V Мудрого. Початок правління Карла VI. Боротьба феодалних угруповань за правління Карла VI: арманьяки та бургіньйони. Повстання тюшенів і кабошенів. Відновлення Столітньої війни. Битва за Азенкур. Англійська окупація півночі Франції. Укладення мирного договору в Труа. «Три Франції» і подвиг Жанни д'Арк. Вигнання англійських військ та відновлення цілісності Французького королівства.

Завершальний етап Столітньої війни. Податкова та військова реформи Карла VII. Ордонансові роти. Відновлення економіки. Зміцнення королівської влади. Людовік XI. Боротьба з Бургундським герцогством. «Ліга суспільного блага». Виникнення Бургундської держави Валуа. Герцоги Філіпп Хоробрий, Іоанн Відважний, Філіпп Добрий, Карл Сміливий. Економічний розвиток бургундських земель на початку XV ст. Система управління. Генеральні штати. Рахункова палата. Франко-бургундська торговельна війна 70-х років. XV ст. Політичні плани Карла Сміливого. Бургундські війни. Поділ «бургундської спадщини». Завершення об'єднання Французького королівства та початок Італійських війн.

Тема 12. Англія в період пізнього Середньовіччя

Внутрішньополітична боротьба на початку XIV ст. Внутрішня політика Едуарда III. Конфлікт з папством. Початок Столітньої війни. Політична криза 70-х років XIV ст. «Добрий парламент». Рух за реформу церкви. Вчення Вікліфа. Лолларди, Джон Болл. Повстання Уота Тайлера. Програма повсталих. Наслідки повстання та його значення. Річард II, його внутрішня політика. Політична криза наприкінці XIV ст. Прихід до влади династії Ланкастерів. Правління Генріха V. Генріх VI та Маргарита Анжуйська. Війна Червоної і Білої Троянди: причини й характер. Основні події війни. Прихід до влади династії Тюдорів. Повстання Джека Кеда.

Соціально-економічний розвиток XIV – XV ст. Процес комутації селянських повинностей і захоплення общинних земель. «Чорна смерть». «Робітниче законодавство».

Сеньоріальна реакція. Англійський манор. Категорії англійського селянства та його становище. «Старе» й «нове» дворянство. Англійський парламент. Формування англійської народності.

Тема 13. Німеччина в період пізнього Середньовіччя

Політична роздробленість. Міжкоролів'я. Рудольф I Габсбург. Перехід до *Hausherrschaft* (політики розширення власного домену). Імперська влада і німецькі міста. Союзи міст. Райнський союз міст. Швабський союз міст.

Утвердження династії Люксембургів. Генріх VII Люксембург. Відносини імператорів з папами на початку XIV ст. Подвійні вибори: Фрідріх Красивий – Людвиг IV Баварський. Перемога Людвиг IV Баварського. Карл IV Люксембург. «Золота булла». Економічний розвиток. Становище селянства. Міста. Розквіт Ганзейського союзу.

Перехід імператорської корони до Габсбургів Фрідріх III Габсбург. Зростання опозиційних настроїв у німецькому суспільстві. Селянські рухи. Формування рицарсько-бюргерської опозиції. «Священний союз» та провал спроб реформ.

Особливості станово-представницької монархії у Німеччині. Прерогативи рейхстагу та ландтагів. Початок зовнішньополітичних невдач. Боротьба зі Швейцарським союзом та гуситами. Поразки в Балтійському регіоні.

Тема 14. Італія в період пізнього Середньовіччя

Зародження ранньокapіталістичних відносин у містах центральної Італії. Мануфактури. Банкірські компанії. Нові форми торгівлі. Зміни у політичному устрої міських республік. Встановлення спадкових династій. Рух чомпі. Флоренція в умовах панування Медічі. Савонарола та його реформи. Міланське герцогство за правління Франческо Сфорца. Венеціанська та Генуезька республіки. Рим і Папська держава. Рух пополанів у Римі. Правління Кола ді Рієнцо. Рим у період «Авіньйонського полону пап» та «Великої схизми». Південна Італія та Сицилія. Правління Арагонської династії. Неаполітанське королівство у XIV ст. Економічний занепад у Південній Італії.

Тема 15. Скандинавія в період пізнього Середньовіччя

Соціально-економічне становище скандинавських країн. Розвиток сільського господарства. Зміцнення феодальних відносин на селі. Гірничорудна промисловість Швеції. Посилення королівської влади у Швеції. Конфлікти із Ганзою у сфері торгівлі. Зундське мито. Шведсько-Норвезьке королівство Магнуса Еріксона. Правління у Швеції Альбрехта Мекленбурзького. Союз між Данією й Норвегією. Підготовка та підписання Кальмарської унії. Королева Маргарета та Ерік Померанський. Повстання Енгельбректа Енгельбректссона. Крістофер Баварський. Протистояння між Карлом Кнутсоном та Крістіаном Ольденбурзьким. Регенти Швеції із роду Стуре. «Вічна унія» Данії та Норвегії. Хальмстадська угода. Система державних органів скандинавських країн. Ріксдаг, його склад та функції. Ріксрод.

Тема 16. Державні утворення Піренейського півострова в період пізнього Середньовіччя

Політичний розвиток Кастилії та Арагону в першій половині XIV ст. Війна двох Педро. Утвердження Трастамарської династії в Кастилії. Спроби зміцнити королівську владу за Хуана I та Енріке IV. Фіскальна система. Громадянська війна. Занепад бегетрій. Розвиток вівчарства. Зміни у структурі феодальної ієрархії. Зовнішня експансія Арагону в XIV-XV ст. Альфонсо V. «Дурні звичаї». Ременси. Особливості феодальної структури. Об'єднання Кастилії та Арагону за правління «католицьких королів». Головні напрями політики Фердинанда та Ізабелли. Завершення Реконкісти.

Занепад Португалії в XIV ст. Повстання в Лісабоні. Громадянська війна та кастильська інтервенція. Жуан I. Авіська династія. Правління Афонсу V. Жуан II. Принц

Енріке Мореплавець. Початок морської експансії Португалії. Економічний розвиток. Структура суспільства. Аноблювання. Кавалейру-купці.

Тема 17. Візантійська імперія у другій половині XIII – середині XV ст.

Грецькі держави у першій половині XIII ст. Реставрація Візантії Михайлом VIII Палеологом. Укладення унії. Відносини з італійськими республіками. Війна двох Андроніків. Прихід до влади Іоанна VI Кантакузина. Громадянська війна. Ісихазм. Повстання зилотів. Візантійсько-генуезька війна. Турецькі завоювання, становлення Османської імперії. Укладення Ферраро-Флорентійської унії. Латинофіли. Туркофіли та ортодокси. Облога та взяття Константинополя турками. Дискусії про причини загибелі Візантійської імперії в історіографії (С. Рансімен, Ф. Гренар, Р. Кроулі та ін.).

Розквіт візантійської культури за правління Палеологів. Догматична, аскетична, містична та полемічна література. Літературна та просвітницька діяльність візантійських імператорів. Візантійський гуманізм. Творчість істориків. Ісихасти. Григорій Палама та його твори. Микола Кавасила. «Сім слів про життя в Христі». Візантійські гуманісти. Георгій Геміст Пліфон. Теодор Метохит. Розквіт візантійської науки доби Палеологів. Юридичні пам'ятки. Константин Арменопуло. «Шестикнижжя», або «Ручна книга законів». Розквіт медицини, математики, астрономії. Піднесення візантійського мистецтва в умовах агонії держави. Пам'ятки візантійського мистецтва доби Палеологів.

Тема 18. Католицька церква наприкінці XI-XV ст.

Перемога церкви в боротьбі за інвеституру в Німеччині та Англії. Піднесення папства в XII-XIII ст. Інокентій III. Східна експансія католицької церкви (Східна Європа, Візантія, Близький Схід). Унії з Візантією. Політика папства на Піренейському півострові. Інквізиція. Поява і розвиток «жебрущих» орденів, їх соціальне і ідеологічне значення. Духовно-рицарські ордени і їх взаємини із римським престолом. Поразка папства в боротьбі за інвеституру у Франції. «Авіньйонський полон пап» і «великий розкол». Політичний крах папства наприкінці XV століття. Єретичні рухи. Катари. Вальденси. Патари. Амальрікани. Іоахіміти. Альбігойські війни. Єресі. Апостолики, лолларди, їх гуманістична соціальна спрямованість.

Тема 19. Культура Західної Європи XI–XV ст.

Філософська та історична думка XI-XIII ст. Номіналізм і реалізм в середньовічній філософії. Зародження схоластики. Ансельм Кентерберійський. П'єр Абеляр. Середньовічний гуманізм. Іоанн Солсберійський. Розвиток університетської освіти. Паризькі аверроїсти XIII ст. Альберт Великий і Тома Аквінський. Вчення Роджера Бекона. Міські школи. Західноєвропейська епічна література. Рицарська (куртуазна) культура і література. Міська та селянська література. «Висока» і народна культура. Міський театр XII-XV ст. Шляхи розвитку середньовічної драми. Середньовічне мистецтво. Романська архітектура. Готика. Раннє Відродження в Італії XIV-XV ст. Періодизація італійського Ренесансу. Основні риси культури Відродження. Ранній гуманізм і програма нової культури: Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо і Колюччо Салютати. Громадянський гуманізм: Леонардо Бруні та ін. Лоренцо Валла та його етичні концепції. Вчення про людину Леона Баттіста Альберті. Флорентійський неоплатонізм. Антифеодальний характер гуманістичної ідеології. Мистецтво раннього Відродження: Філіппо Брунеллескі, Мазаччо, Філіппо Ліппі. Розвиток наук.

Тема 20. Країни Центральної та Південно-Східної Європи у XIV–XV ст.

Чеські землі у другій половині XIV–XV ст. Політична ситуація в Чеському королівстві у першій третині XIV ст. Утвердження династії Люксембургів. Чеські землі за правління Карла IV Люксембурга. Криза чеського суспільства та зародження гуситського руху. Гуситська революція та гуситські війни. Значення та наслідки гуситського руху. Чехія в останній третині XV – на початку XVI ст. Зміни в економічному й політичному

житті Чехії. Їржі з Подебрад. Станова монархія Ягеллонів. Особливості релігійного життя в чеській державі наприкінці XV – на початку XVI ст. Розвиток культури.

Польська держава. Подолання роздробленості. Відновлення Польської держави у XIV ст. Владислав Локетек. Казимир III Великий: зовнішня політика, законодавча діяльність. Станове суспільство. Розвиток господарства й культури. Литовська держава у XIV ст. Кревська унія та християнізація Литви. Польсько-литовські відносини. Велика війна із Тевтонським орденом. Битва під Грюнвальдом. Перший Торунський мир. Тринадцятилітня війна та Другий Торунський мир. Посилення шляхти. Нешавські статuti та їх наслідки для економічного й соціального розвитку Польщі. Утворення польського сейму. Петраковський статут і погіршення становища містян. Становище селянства. Розвиток культури.

Угорське Королівство у XIV – XV ст. Утвердження Анжуйської династії. Її внутрішня і зовнішня політика. Карл Роберт. Лайош I Великий. Управління Трансильванією. Угорське королівство під владою Сигізмунда Люксембурга. Формування станової монархії. Розквіт Угорського королівства за правління Матяша I Корвіна. Розвиток культури.

Друге Болгарське царство. Соціально-економічний та політичний розвиток болгарських земель у XIV ст. Іван Александр, його протидія міжусобицям та боротьба з Візантією. Розпад Болгарського царства на самостійні уділи. Добруджанська деспотія. Відінське царство. Турецьке завоювання. Запровадження турецької військово-ленної системи. Переселення болгар в Анатолію. Становище селянства та містян. Система управління. Створення Румелійського бейлербейства (еялету). Зміни в становищі Болгарської церкви. Розвиток культури.

Сербія. Правління Стефана Душана. «Законник» Стефана Душана. Війни з Болгарією та Візантією. Становлення і розвиток державних інститутів. Соціально-економічний устрій: громада й задруга. Початок османської експансії. Розпад Сербського царства. Битва на Косовому полі та її наслідки для історичного розвитку сербської державності. Сербська деспотовина XV ст. Втрата власної державності та перетворення Сербії на частину Оттоманської Порти. Міграція сербського населення: напрями та форми. Сербія під османською владою: політичний, економічний та соціальний аспекти питання. Становище сербської православної церкви. Розвиток культури.

Виникнення Волооського та Молдовського князівств. Формування валаської і молдовської середньовічної народностей. Перші ранньодержавні об'єднання. Утворення князівств Валахії (Цара Роминяска) і Молдови. Державний устрій та соціально-економічне становище Валахії й Молдови. Розвиток ремесла і торгівлі. Виникнення міст. Політичний розвиток Валахії й Молдови в умовах експансії Османської імперії. Культура Валахії й Молдови. Розвиток культури.

Московське князівство. Причини піднесення Московського князівства. Великий князь Іван Калита. Дмитрій Донський та його нащадки. Великий князь Іван III. Підкорення Великого Новгород та Новгородських земель. Приєднання удільних князівств. Територіальні загарбання Московії. Розвиток культури.

Тема 21. Вивчення історії та культури європейського Середньовіччя

другої половини XI – XV ст. у закладах загальної середньої освіти України

Характерні риси середньовічного суспільства. Вивчення питання історичного розвитку країн Європи. Ключові проблеми історії Візантійської імперії. Релігійне та церковне життя європейського суспільства. Поступ матеріальної й духовної культури.

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	пр	лаб	інд.	с.р.		л	пр	лаб.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль I. Європа і Візантія на межі Античності й Середньовіччя												
Вступ	2	1				1	4	1			1	2
Тема 1. Римська імперія у III – V ст.	8	1			1	6	8				1	7
Тема 2. Народи Європи на периферії античного світу.	9	1	2		1	5	9	1			1	7
Тема 3. Вторгнення варварів на територію Римської імперії, утворення перших варварських королівств і падіння Західної Римської імперії (IV-V ст.).	9	2			1	6	8	1				7
Тема 4. Варварські королівства після падіння Західної Римської імперії (кінець V – VIII ст.).	11	1	4		1	5	9				1	8
Тема 5. Франкська держава Меровінгів.	8	2	2		1	3	10	1			1	8
Тема 6. Франкська держава Каролінгів.	11	2	4		1	4	10	1			1	8
Тема 7. Східноримська (Візантійська) імперія в IV – першій половині IX ст.	11	2	6		1	2	12	1	2		1	8
Тема 8. Проблема переходу від Античності до Середньовіччя в історіографії	5	2				3	8					8
Модульний зріз	2	2										
Разом за змістовим модулем 1	76	16	18		7	35	78	6	2		7	63
Модуль II. Європа і Візантія на межі раннього й класичного Середньовіччя												
Тема 9. Франція в IX – XI ст.	7	1			1	5	6	1				5
Тема 10. Англосаксонська Англія (до середини XI ст.)	9	1	2			6	6	1				5
Тема 11. Скандинавські країни в добу раннього Середньовіччя.	5	1	2			2	6				1	5
Тема 12. Німеччина в IX–XI ст.	4	1			1	2	6	1				5
Тема 13. Італія в VIII – X ст.	3	1			1	1	6				1	5
Тема 14. Державні утворення Піренейського півострова у VIII - XI ст.	5	1			1	3	6				1	5

Тема 15. Завершення процесу формування середньовічної західноєвропейської цивілізації	3	1			1	1	6			1	5
Тема 16. Візантійська імперія у другій половині IX – XI ст.	9	1	4			4	6	1			5
Тема 17. Християнська церква в раннє Середньовіччя	7	2			1	4	7	1		1	5
Тема 18. Розвиток культури в період раннього Середньовіччя	14	2	8			4	7		2		5
Тема 19. Державні утворення в Центральній Європі	8	2	4			2	9	1	2	1	5
Тема 20. Слов'янські державні утворення на Балканах	7	2			1	4	7	1		1	5
Тема 21 Вивчення історії та культури західноєвропейського Середньовіччя V–середини XI ст. у закладах загальної середньої освіти України.	5		2		1	2	6		2		4
Модульний зріз		2									
Разом за змістовим модулем 2	88	18	22		8	40	84	7	6	7	64

Модуль III. Західна Європа і Візантія в добу класичного Середньовіччя											
Тема 1. Виникнення і розвиток середньовічних міст	10	1	6			3	9		2		7
Тема 2. Хрестові походи	8	1	4			3	9		2		7
Тема 3. Франція в період класичного Середньовіччя	6	2			1	3	9	1		1	7
Тема 4. Англія в період класичного Середньовіччя	8	1	4			3	10		2	1	7
Тема 5. Німеччина в період класичного Середньовіччя	6	2			1	3	8	1		1	6
Тема 6. Італія в період класичного Середньовіччя	8	2			1	5	8	1		1	6
Тема 7. Держави Скандинавського півострова в період класичного Середньовіччя	5	2			1	2	8	1		1	6
Тема 8. Державні утворення Піренейського півострова в період класичного Середньовіччя.	6	1			1	4	7			1	6
Тема 9. Візантія наприкінці XI – на початку XIII ст.	8	2			1	5	8	1		1	6
Тема 10. Країни Центральної та Південно-Східної Європи у др. пол. XI–XIII ст.	13	2	6		1	4	8	1		1	6
Модульний зріз	2	2									
Разом за змістовим модулем 3	80	18	20		7	35	84	6	6	8	64

Модуль IV. Європа і Візантія в період пізнього Середньовіччя											
Тема 11. Франція в період пізнього Середньовіччя	7	1	2		1	3	8	1		1	6
Тема 12. Англія в період пізнього Середньовіччя	4	1	2			1	7			1	6
Тема 13. Німеччина в період пізнього Середньовіччя	5	2			1	2	7	1			6
Тема 14. Італія в період пізнього Середньовіччя	6	1	2			3	7			1	6
Тема 15. Скандинавські країни в період пізнього Середньовіччя.	5	1			1	3	7			1	6
Тема 16. Державні утворення Піренейського півострова в період пізнього Середньовіччя	9	2			1	6	7	1		1	5
Тема 17. Візантійська імперія у другій половині XIII – середині XV ст.	12	2	4			6	6		2		4
Тема 18. Католицька церква другої половини XI–XV ст.	9	2			1	6	8	1		1	6
Тема 19. Культура Західної Європи др. пол. XI–XV ст.	8	2	2		1	3	8	1		1	6
Тема 20. Країни Центральної та Південно-Східної Європи у XIV–XV ст.	13	2	6		1	4	10	1	2	1	6
Тема 21. Вивчення історії та культури європейського Середньовіччя др. пол. XI – XV ст. у закладах загальної середньої освіти України.	6		2		1	3	9	1			8
Модульний зріз	2	2									
Разом за змістовим модулем 4	86	18	20		8	40	84	7	4	8	65
Усього годин	330	70	80		30	15	330	26	18	30	256

6.3. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
Модуль 1			
1	Розклад первіснообщинного ладу в стародавніх германців відповідно до свідчень Цезаря й Тацита (I ст. до Р.Х. – I ст. після Р.Х.)	4	0
2	Франкське суспільство наприкінці V – упродовж VI ст.	2	0
3	Формування верстви феодално-залежного селянства у Франкській державі (VI – IX ст.).	2	0
4	Велика феодална сеньйорія у Франкській державі у VIII – IX ст.	2	0

5	Іконоборчий рух у Візантії (VIII – перша половина IX ст.)	4	2
6	Освіта і наукові знання у Західній Європі на світанку Середньовіччя	4	0
Модуль 2			
7	Каролінзьке Відродження.	4	2
8	Англосаксонське суспільство у V – в середині XI ст.	4	0
9	Скандинавське суспільство в період раннього Середньовіччя	4	0
10	Давні слов'яни у свідченнях візантійських авторів V–IX ст.	4	
11	Місія Константина (Кирила) й Мефодія та її роль в утвердженні християнства у Великій Моравії.	4	2
12	Вивчення історії та культури європейського Середньовіччя V – середини XI ст. у закладах загальної середньої освіти України*	2	2
	Разом	40	8
Модуль 3			
13	Середньовічні міста Західної Європи	4	2
14	Цехове ремесло та його особливості в країнах Західної Європи	2	0
15	Перший Хрестовий похід	2	0
16	Болгарські землі під владою Візантійської імперії в XI–XII ст.	2	0
17	Чеська держава Пршемисловичів в XI – XII ст.	2	0
18	Дубровник і Далмація в XI – XIII ст.	2	0
19	Четвертий хрестовий похід і утворення Латинської імперії	2	2
20	«Велика хартія вольностей» і утворення англійського парламенту	4	2
Модуль 4			
21	Суспільно-політичні катаклізми та ідейно-богословська боротьба у Візантії XIV ст.	4	2
22	Селянські повстання у Франції та Англії в XIV ст.	4	0
23	Гуситський рух у Чехії в першій половині XV ст.	4	2
24	Формування і розвиток станової монархії в Польщі (друга половина XIV – XV ст.).	2	0
25	Розвиток університетської освіти у Західній Європі в добу Високого та Пізнього Середньовіччя	2	0
26	Архітектура та образотворче мистецтво раннього Відродження (Кватроченто) в Італії	2	0
27	Вивчення історії та культури європейського Середньовіччя другої половини XI – XV ст. у закладах загальної середньої освіти*	2	0
	Разом	40	10

*В рамках гостьових занять із залученням професіоналів-практиків.

6.4. Самостійна робота*

№ з/п	Назва теми
Модуль 1	
1	Державні утворення та суспільно-політичне життя вестготів
2	Остготи й лангобарди
3	Розробка презентації за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (7 клас). (Див.: Шкільні підручники для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. URL: https://pidruchnyk.com.ua/istorija_serednih7)
Модуль 2	
4	Культура англосаксів
5	Культура Візантії другої половини VII – середини XI ст.
6	Розробка презентації за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (7 клас). (Див.: Шкільні підручники для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. URL: https://pidruchnyk.com.ua/istorija_serednih7)
Модуль 3	
7	Комнінівське Відродження
8	Сицилійське королівство (1130 – 1282 рр.)
8	Розробка презентації за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (7 клас). (Див.: Шкільні підручники для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. URL: https://pidruchnyk.com.ua/istorija_serednih7)
Модуль 4	
9	Португалія у XII – XV ст.
	Палеологівське Відродження
10	Розробка презентації за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (7 клас). (Див.: Шкільні підручники для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. URL: https://pidruchnyk.com.ua/istorija_serednih7)

*використання елементів неформального навчання – здобувач із запропонованих як альтернативних форм (проходження дотичних до тем модуля онлайн курсів на платформах Prometheus, Освіторія, EdEra та ін.) може обрати 1 і за наявності сертифіката отримати кількість балів передбачених за конкретну тему.

6.5. Індивідуальні завдання (курсова робота)

Курсова робота виконується студентом відповідно до навчального плану. Вона спирається на вивчення текстів джерел та фахової літератури. Її виконання вимагає від студента не тільки знання джерельного матеріалу та фахової літератури, але й уміння проводити порівняльні, зіставні, текстологічні та інші дослідження, пов'язувати питання теорії з практикою, робити узагальнення, висновки.

У процесі виконання курсової роботи здобувач повинен набути й закріпити такі навички: 1) роботи з текстами джерел та фаховою літературою; 2) систематизації, узагальнення та аналізу фактичного матеріалу з навчальної дисципліни.

Виконання курсової роботи здійснюється під керівництвом викладача – керівника роботи – й передбачає консультаційну допомогу з його боку, а також творчий розвиток здобувачем тематики та розділів дослідження. В контексті індивідуальної освітньої траєкторії (ІОТ) студенту надається право вибору теми курсової роботи. Здобувач може запропонувати свою тему з обґрунтуванням доцільності її дослідження. При виборі теми необхідно враховувати, наскільки питання, розгляд яких передбачається в курсовій роботі, забезпечені джерелами та фаховою літературою.

За потреби текст основної частини роботи можна ілюструвати мапами, схемами, таблицями, діаграмами, графіками, фотографіями, малюнками тощо. Розміщений у тексті графічний матеріал повинен містити пояснення.

Загальний обсяг курсової роботи повинен бути в межах 20 – 25 сторінок тексту, набраного на комп'ютері з інтервалом 1,5 (без додатків).

Тематика курсових робіт зберігається на кафедрі Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби.

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

З метою підвищення якості засвоєння матеріалу при проведенні занять використовуються унаочнюючі матеріали: джерельна література, що сприяють формуванню повного уявлення про культурний феномен; візуалізацію. Карти та атласи.

Проведення занять передбачає стандартно обладнані навчальні аудиторії та використання технічних засобів (ноутбук, проектор, мультимедійна дошка).

Програмне забезпечення: доступ до мережі Інтернет, сайт електронного навчання УжНУ, корпоративна пошта.

Програмне забезпечення – сайт електронного навчання УжНУ.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. *Ліхтей І.* Історія середніх віків: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. спец. «Історія». Київ: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2018. Т.2. / За заг. ред. Г.М.Надтоки. С. 20 – 307.
2. *Ліхтей І.М.* Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя». Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с.
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55848>
3. *Ліхтей І. М.* Середньовічне місто. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя». Ужгород: РІК-У, 2024. 80 с. Режим доступу:
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/67964>
4. *Ліхтей І. М.* Методичні рекомендації, тематика і плани практичних занять з навчальної дисципліни «Історія та культура середньовічної Європи». Ужгород, 2025. 58 с.
5. *Балух В.О., Коцур В.П.* Історія середніх віків: У 2-х томах. Т.1. Раннє Середньовіччя. Чернівці: Наші книги, 2009.
6. *Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П.* Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці, 2011.
7. *Блок М.* Феодальне суспільство / Пер. з фр. Віктор Шовкун. К.: Видавничий дім Всесвіт, 2002.
8. *Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І.* Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. Режим доступу:
https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
9. *Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І., Салата О.О.* Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. К.: КНТ, 2019
10. *Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І., Салата О.О.* Історія середніх віків. Практикум. Частина 2. К.: КНТ, 2022.
11. *Господаренко О. В., Кузовков В. В.* Історія Візантії. Хрестоматія: навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2014.
12. *Десятинчук І.* Історія південних і західних слов'ян від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навчальний посібник. Рівненський державний гуманітарний університет. Київ: Кондор, 2018.
13. *Д'ячков С.В., Лиман С.І, Сорочан С.Б.* Історія Середніх віків. Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ, 2006.
14. *Зайбдт Ф.* Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем / перекл. з німецької Х.Назаркевич, наук. ред. Ростислав Паранько. Львів: Вид-во УКУ, 2009.
15. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: навч. посібник / За ред. В.І.Ярового. К.: Либідь, 2001.
16. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К., 2005.
17. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред Л.Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001.
18. *Крижановська О.О., Крижановський О.П.* Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. – К.:Либідь, 2004.
19. *Medium aevum. Середні віки* / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний. Львів, 2010.
20. Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, Середньовіччя) / упоряд. В.І.Яровий, С.М.Мотрук, В.П.Шумило та ін.; за ред. В.І.Ярового. К.: Либідь, 2011.

Допоміжна література

21. *Ададуров В.* Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во УКУ, 2002.
22. *Брокгауз Ф.* Історія Німеччини у світлинах / Пер. з нім. К.: Юніверс, 2010.
23. *Бумблаускас А., Ейдинтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М.* Історія Литви кожному / Гол. ред. В. Строля; Відп. ред. Ю. Ференцева; Перекл. з литов. В. Кулініч. К.: Видавець ТОВ "Балтія-Друк", 2018.
24. *Вейбуль Й.* Коротка історія Швеції. Стокгольм, 1998.
25. *Власто А.П.* Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства/З англ. пер. Р.Ткачук та Ю.Терех. К.: Юніверс, 2004.
26. *Войтович Л.В., Домановський А.М., Козак Н.Б., Лильо І.М., Мельник М.М., Сорочан С.Б., Файда О.В.* Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів, 2011.
27. *Галушко К.* Країнознавство: Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу. Навчальний посібник. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Halushko_Kyrylo/Krainoznavstvo_Istoriia_Brytanii_u_starodavnu_u_ta_serednovichnu_dobu/
28. *Гофманн Й.* Історія ранньої церкви. Найважливіші аспекти. Львів: Вид-во УКУ, 2019.
29. *Грачов Ю.Г.* Англійське рицарство. К.: Поліграфцентр, 2004.
30. *Дворнік Ф.* Слов'яни в Європейській цивілізації / Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000.
31. *Дейвіс Н.* Боже ігрище: історія Польщі / Пер. з англ.П.Таращук. К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2008.
32. *Дейвіс Н.* Європа. Історія / Пер. з англ. К., 2018.
33. *Демчук С.* Доба постів і карнавалів. Як жили, пили і кохалися у середньовіччі. К.: Віхола, 2023, 336 с.
34. *Дженкінс С.* Стисла історія Англії / Пер. з англ. Київ, 2023.
35. *Дюбі Ж.* Доба соборів. Мистецтво та суспільство 980-1420 років / Пер. с фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк. К.: Юніверс, 2003.
36. *Зашикільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002.
37. *Зінько Ю.А., Калитко С.Л., Кравчук О.М., Поп І.І.* Нариси історії Чехії: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017.
38. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018.
39. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018.
40. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018.
41. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торговля. Утопії / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2020.
42. *Кнут Гелле та ін.* Історія Норвегії / Пер. з норв. Львів, 2001.
43. Коротка історія Угорщини / Переклав з угорської мови: Йосип Кобаль, Андрій Шолтес. Ніредьгаза-Ужгород: СП ТОВ "ПоліПрінт", 1997.
44. *Ліндсней Дж.* Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби Відродження. Том 2 / Пер. з англ. Київ: Мистецтво, 1995.
45. *Лінч Дж.* Середньовічна церква/Пер. з англ. К.: Основи, 1994.
46. *О'Гейн, Дайті.* Історія кельтів / з англ. пер. Тарас Бойко. К.: Вид-во Жупанського, 2011.
47. *Маккормак Дж.* Історія Ірландії / 3 англ. пер. А. Олійник, Т.Бойко. К.: Юніверс, 2006.
48. *Острогорський Г.* Історія Візантії / Пер. з нім. А.Онишка. Львів, 2002.
49. *Цьольнер Е.* Історія Австрії. Львів / пер. Анатолій Онишко, Наталя Іваничук, Роман Дубасевич, Христина Назаркевич: Літопис, 2001
50. *Чорній В.* Історія Болгарії. Львів: ПАІС, 2007.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

51. *Василевс*. Українська візантиністика: <https://byzantina.wordpress.com/>
52. *Львівський історичний клуб*: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/>
53. *Медієвіст*. Українська латиномовна література: <https://www.medievist.org.ua/>
54. *Чтиво*: <https://chtyvo.org.ua/genre/istorychna/books/>
55. *Шкільні підручники*: https://pidruchnyk.com.ua/istorija_serednih7

**Результати перегляду
робочої програми навчальної дисципліни**

Робоча програма перезатверджена на 20__ / 20__ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).

(потрібне підкреслити)

протокол № __ від «__» _____ 20__ р. Завідувач кафедри _____

(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20__ / 20__ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).

(потрібне підкреслити)

протокол № __ від «__» _____ 20__ р. Завідувач кафедри _____

(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20__ / 20__ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).

(потрібне підкреслити)

протокол № __ від «__» _____ 20__ р. Завідувач кафедри _____

(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20__ / 20__ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).

(потрібне підкреслити)

протокол № __ від «__» _____ 20__ р. Завідувач кафедри _____

(підпис) (Прізвище ініціали)